

# Maniitsumi 2007-2009-mi peqqissuseq pillugu allakkiaq

Peter Bjerregaard

Ilanngussisoralugit Inger Katrine Dahl-Petersen, Christina Viskum Lytken Larsen, Birgit Niclasen,  
Anni Brit Sternhagen Nielsen, Cecilia Petrine Pedersen aamma Frank Senderovitz

Statens Institut for Folkesundhed  
Syddansk Universitet  
25. juni 2009

## Siulequt

Ilaqutariinnermut Peqqissutsimullu Naalakkersuisoqarfimmit qinnuigineqarneq naapertorlugu Maniitsumi peqqissuseq Statens Institut for Folkesundhed-p (SIF) aamma Statens Seruminstitut-p (SSI) 2009-mi suliaraat, Namminersornerullutik Oqartussat aningaasaliiffigisaat. SIF-p misissuisimanerata ilaanik pingaarnersiuilluni allakkiaq imaqarpoq, SIF-p nuna tamakkerlugu 2005-2008-mi innuttaasunik misissuisimaneranik ilanngussaqqartoq.

Januar-februar 2009-mi paasissutissanik katersuisimanermut atatillugu SSI suleqataalluarnerani qutsavigaarput. Maniitsumi Peqqissaavimmi ningiuusoq Lene Poulsen Møller peqqissaavimmilu sulisut tamaasa ilanngullugit qamannga pisumik qutsavigerusuppagut. Nassatavut pilersaarutivullu tamaasa nassarlugit tikiukkaangatta tupinnaannartumik ikiuukkusuttartut. Klaus Poulsen, arlaleriarluni uagutsinnut ikiuuttarsimasoq maannalu ikiuteqqissinnaanngitsoq eqqaaniarlugu manna allakkiaq tassunga pigitinneqarpoq.

*Peter Bjerregaard  
Juni 2209*

## **Imaasa allattorsimaffiat**

|                                                                      |    |
|----------------------------------------------------------------------|----|
| Siulequt.....                                                        | 2  |
| Imaasa allattorsimaffiat.....                                        | 3  |
| Tunngavigisaq siunertarlu.....                                       | 4  |
| Maniitsoq Kitaatalu sinnera.....                                     | 5  |
| Tarnikkut peqqissuseq, imminortarneq nakuusernerlu.....              | 6  |
| Uummatip taqarsuatigut nappaatit aamma sukkorneq.....                | 11 |
| Nappaalanerup siaruariartornera aamma siunissamut naatsorsuutit..... | 14 |
| Naalisaaneq inerniliinerlu.....                                      | 18 |

Ilanngussaq 1. Periaaseq paasissutissallu

Ilanngussaq 2. Sammisat allat (Meeqqat inuusuttullu; Utoqqaat; Kigutitigut peqqissuuneq)

## Tunngavigisaq siunertarlu

Maniitsumi peqqissusseq pillugu allakkiap uuma tunngavigivaa amerikamiut suliffeqarfiat Alcoa suleqatigalugu Maniitsumi alumiiniumik aatsitsiviliorqarnissaa aamma tassunga atatillugu imermik nukissiorfiliortoqarnissaata qularutigineqarunanginnera. Pilersaarutaagallartoq malillugu ukiuni 4-5-ni nunami allamiut 3-4000-t angutaanerusut peqataaffigisaannik sanaartortoqarallassaaq. Ingerlatsinermi tulliuttumi angutit arnallu ilinniagaqarsimanngitsut 750-1000-t atorfinitsinnissaat naatsorsuutigineqarpoq; tassunga atatillugu atorfinitsitaasut ilaqutaat aamma atuarfinni, peqqinnissaqarfimmi, nioqqutissanik nalinginnaasunik tuniniaanermi sulisut il.il. takkutissapput.

Taama annertugisumik suliaqarnissaq kommunip illoqarfiullu innuttaannut peqqissutsitigut sunniuteqangaatsiartussaavoq. Taamaattumik peqqissuseq pillugu suliniuteqartoqalerpoq, tassani siunertaavoq aatsitsiviliorqannginnerani Maniitsumi peqqissuseq pillugu sukumiisumik allaaserinnittoqarnissaa. Peqqissutsimut sunniutaasussat naatsorsuutigineqartut arlallit suliffissuaqarfiusunut tamanut assigiippoq.

Inuunerittami sammisat aallaavigalugit peqqissuseq pillugu suliniut aaqqissuunneqarpoq. Sammisat qulit ataani pineqartut makkuupput:

1. Inuunermi pissusilersuutit (nerisat, aalakoorartoq aamma timi atorlugu suliaqarneq)
2. Inuttut atugarisat
3. Sukkorneq aamma uummatip taqarsuatigut nappaatit.
4. Tarnikkut peqqissuseq imminortarnerlu.
5. Nakuuserneq pinngitsaaliinerillu.
6. Atoqatigiittarneq, tassunga ilanngullugit naartuersittarnerit kinguaassiutitigullu nappaatit.
7. Nappaatit tunillaassuuttut, tassunga ilanngullugit sakiialluutit aamma HIV, timillu akiuussutissaqarnera.
8. Meeqqat inuusuttullu, tassunga ilanngullugit sumiginnagaaneq aamma kinguaassiutitigut innarliineq.
9. Utoqqaat
10. Kigutitigut peqqissuuneq

Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet-p (SIF) aamma Statens Serum Institut-p (SSI) akornanni sammisat agguataarneqarput, sammisat 6 aamma 7 SSI-p akisussaaffigai, SIF-p sinneri akisussaaffigigai. SIF-p allakkiامي uani sammisat marluk ersarinnerusumik allattussallugit toqqarpai, tassaasut tarnikkut inuttullu atugarisatigut peqqissuuneq kiisalu uummatip taqarsuatigut nappaatit sukkortuunerlu, taakku tamarmiullutik SIF-p sammisaasa amerlanersaannik imaqarput (sammisaq 1-5 aamma sammisap 8-p ilai). Taakku samminerannut pissutaavoq, suliassa qarfiit marluullutik inuiaqatigiit kalaallit annertuumik oqimaatsumillu nappaatitigut artukkertarmagit, ilaatigut Maniitsumi pilersaarusiorneqartut ineriartorneq ajortumik sunnersinnaammassuk. Tarnikkut inuttullu atugarisatigut peqqissuuneq (tassunga ilanngullugit tarnikkut peqqissuuneq, imminortarneq aamma nakuuserneq) inuiaqatigiinni pissutsinit sunnertiasuaraapput, tamanna takuneqarsinnaavoq 1950-miilli Kalaallit Nunaata ineriartornerani. Nappaatit ataavartuusut, uummatip taqarsuatigut nappaatit aamma sukkorneq, inuiaqatigiit nutarterneqarnerata kingunerisaanik siunissami amerliartornissaat naatsorsuutigineqarpoq, soorlu tamanna Maniitsumi ersersinneqassagunartoq. Ilanngussaq 2-mi meeqqat inuusuttullu, utoqqaat aamma kigutitigut peqqissuuneq pillugit ilassutitut paasissutissaqarpoq.

Peqqissutsimut suliniummut ilaatillugu uuma allakkiap suliarineqarnissaanut kiisalu Alcoa-mi suliniutit ilanngutsinneqareernerisigut kingusinnerusukkut malittarinninnissamut atugassanik ilaqutariinnermut Peqqissutsimullu Naalakkersuisoqarfik sinnerlugu 2009-mi paasissutissanik

nutaanik katersisoqarpoq. Ilisimatusarnermi periutsit atorlugit paasissutissat katersorneqarput ajornartorsiutillu immikkut toqqakkat ilisimatusaatigalugu misissorluarneqarnissaannut pingaarnerutinneqaratik atorineqassallutik.

Maniitsumi inersimasut 485-t pillugit aamma sinerissap sinnerani illoqarfinnit 1072-t (Nuuk pinnagu) assersuutitut atugassatut paasissutissat 2005-2007-mi aamma 2009-mi katersorneqarput. Taakkunannga misissuinermi aaviinermilu 477-t aamma 1024-t peqataapput. SIF-p innuttaasunik misissuinerata aamma ilagai nunaqarfinnit, Nuummit aamma Tasiilamit inersimasut 1414-t pillugit paasissutissat, taakku uani allakkiami misissuueqqissaarnermut ilaatinneqanngillat. Paasissutissat katersorneqartut ersarinnerusumik allattorsimaffiat ilanngussaq 1-mi takuneqarsinnaapput.

Inuit peqqinnissatigit ilinniagallit aamma nappaatinik tunillaassuuttartunik ilinniagallit assigiinngitsut siunertaralugit allakkiaq suliarineqarpoq. Inuit ilaannut nuannaarutaasumik kiisalu allanut paatsuungatitsisumik allakkiaq kisitsisigitut paasissutissanik ilaqarpoq, soorlu danskisut taaneqartartut p-værdier ungaluusikkat, assersuut ( $p < 0,05$ ). P-værdi ataaseq 0,05-mik minnerusooq nalinginnaasumik imatut paasineqartarpoq, p-værdip assigiinngissutitut takutitaa kisitsisigitut qulakkiigaasoq, tassalu nalaatsornerinnarmik pissuteqarunanngitsoq. P-værdit atuartartumut nalinginnaasumut pingaaruteqanngillat.

## Maniitsoq Kitaatalu sinnera

Maniitsoq arlalitsigut Qeqqani illoqarfiuvoq nalinginnaasoq. Maniitsup kommuniani innuttaasut katillutik 1976-mi 3919-iupput 2006-milu 3561-iullutik, tassa 9%-nik ikileriarsimapput. Ikileriarnerrannullu pissutaanerpaavoq kommunimi danskisut maanna ikinnerulersimanerat. Kitaata sinnerani innuttaasut amerleriarsimapput. Illoqarfiit nunaqarfiillu agguaqatigiissinneqarnerat Maniitsumi (nunaqarfinni 20,1%-it) Kitaatalu sinnerani (nunaqarfinni 20,7%-it) taamaaginnapjaarpog kiisalu 1976-miilli nunaqarfinni innuttaasut ikilerialaarsimanerat ilanngullugu. 2006-mi ukioqatigiiaat agguaqatigiissinneqarnerat Kitaata sinneranut assinguvoq. Maniitsumi Kitaatalu sinnerani angutit amerlanerussuteqalaarput, taakku innuttaasut 53%-rivaat. Kitaani illoqarfinnut allanut naleqqiullugu Maniitsumi piginnaassuseqartitsisumik ilinniagaqartut ikinnerupput (42% vs. 49%;  $p = 0,02$ ), kisianni ineqarnermi pissutsit assigiipput: Maniitsumi inunnut 0,97-nut ini ataaseq, akerlianik illoqarfinni allani 0,98-iusut.

Nuuk kisiat pinnagu kitaani illoqarfinnut allanut Maniitsoq (illoqarfik) assersuuttassallugu aalajangiunneqarpoq. Taamaaliortoqarpoq Sineriammi illoqarfinni inuunermi atugassarititaasut assigiimmata, akerlianik nunaqarfinni Nuummilu arlalitsigut assigiinngissuteqarluni, soorlu angissutsigitut nioqqutissanillu tuniniaanertigit kiisalu peqqinnissaqarfisigitut neqerooruteqarnermi. Nappaalanerulli ineriartornera pillugu immikkoortumi pineqarneruvoq Kalaallit Nunaata tamarmiusup ineriartornera, tassa siusinnerusukkut kommunit agguataarlugit paasissutissanik peqartoqanngimmat.

Illoqarfinnut allanut sanilliulluni Maniitsoq allaanerussuteqarpoq, tassa nalinginnaasumik nammineq peqqissutsimut naliliinermi aamma ukiut inuuffiusussat annaaneqarnerinut atatillugu nappaatit isikkuisa uuttortarneqarneranni. Peqqissutsimik nammineq nalilersuineq peqqissuseq pillugu nunat tamat akornanni atuuttumik uuttortaaneruvoq, immikkoortut tallimat malillugit taanna uuttortarneqartarpoq, imatut aperisoqartillugu, *Peqqissutsit qanoq nalilerusuppiuk?* (Illit peqqissutsit qanoq issoraajuk?). Maniitsumi angutit 65%-iisa arnallu 61%-iisa peqqissusertik *Ajunngitsutut imlt. Pitsaasutut* nalilerpaat, illoqarfinni allani 69%-inut sanilliullugu. Assigiinngissuseq arnanut ( $p = 0,02$ ) kisitsisigitut qularnaatsuuvoq. Kalaallit toqusarnerinut pissutaasut nalunaarsorneqarnerannit paasissutissani 70-nik

ukioqalersinnani ukiut inuuffiusussat annaaneqartartut misissoqqissaarneqarnikuupput. Inuit suli 70-nik ukioqalinngitsut akornanni toqusoqartarneranut tamanna uuttortaaneruvoq; suli siusinnerusumik toqusoqartillugu tamanna suli uuttortaanermi atorsinnaaneruvoq. Illoqarfinnut allanut naleqqiullugu Maniitsumi ukiut inuuffiusussat annaaneqartut amerlassusaat ukiuni 2000-2006 pissutaasut tamaasa katikkaanni ikinneralaannguupput: ukiumut inuit toqusut 1000-iugaangata 78-it, allani 118-it ( $p=0,0002$ ). Uummatip taqarsuatigut nappaatit pissutigalugit ukiut inuuffiusussat annaaneqartut amerlanerulaarput, kræfti, ipilluni ajunaarnerit eqqaassanngikkaanni ajunaarnerit allat, imminornerit aamma toqutsinerit pissutigalugit toqusut ikinnerupput.

Ataatsimut katikkaanni illoqarfinnut allanut sanilliullugu Maniitsumi toqusartut ikinnerupput, akerlianilli peqqissusermik nammineq naliliineq ajornerulluni.

## **Tarnikkut peqqissuseq, imminortarneq nakuusernerlu**

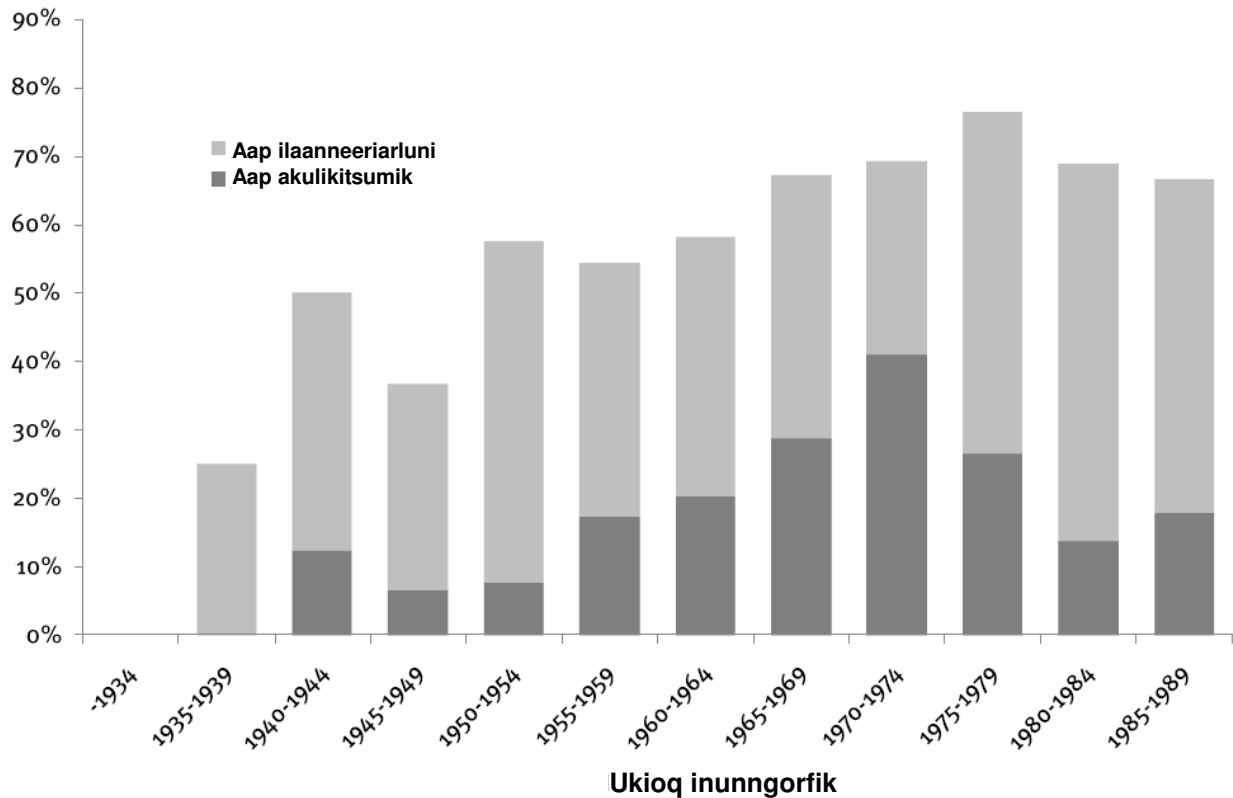
Sammisag una pingaarnertut misissuiffigineqarpoq apeqqutit akisassat nammineq immersorneqartut atorlugit, apeqqutit akisassat innuttaasunik misissuinnermut atorneqarput. Toqunermut pissutaasut nalunaarsorneqarneranni imminortarneq pillugu paasissutissat kiisalu innuttaasut misissorneqarneranni apersuineq allaavigalugu tarnilunnermik ersiutitut paasissutissat ilaatigut ilaapput. Tarnikkut erloqissuterpasuit, imminornerpasuit persuttaanerillu amerlanersaat nammineq imaluunniit allat aalakoornartumik atorneqluinerannik tunngaveqarput. Aalakoornartumik atorneqluinerit inuiaqatigiinni pissutsinik annertuumik sunnerneqarsimavoq. Taamaattumik imigassartortarnerup isikkua kiisalu meeqqanut ilaqutariinni imigassamik ajornartorsiutilinni alliartorsimasunut kingunerluutit misissoqqissaarlugit sammisag aallartinneqarpoq.

### Aalakoornartut

Inuiaqatigiit misissuiffigineqarneranni aalakoornartumik atuineq aamma imernermit pissutsit misissoqqissaarneranni eqquissuunngitsumik paasissutissinneqartarneq akuerisariaqarparput. Misissuinnermi peqataanngitsut akornanni tigussillattaarluni misissuinnermi inuit pingasorarterutaat peqataasut akornannut naleqqiullugit annertuumik imigassamik atuisuusut qularnanngilaq, aammattaaq agguaqatigiissitsinnermi peqataasut imigassartortarnerminnut naleqqiullugu annikinnerusumik pisarlutik nalunaaruteqartartut ilimanarpoq. Pissutsit taakku aallaavigalugit Maniitsumit peqataasut pingasunngorlugit avinneqarput: 25%-it iminngisaannarput, 34%-it naammaannartumik imertarput, kiisalu 41%-it danskit peqqinnissatigut aqutsisoqarfiata innersuussutai sinnerlugit imertarput (pinerit tamaasa imigassat tallimanik amerlanerusut aamma/imaluunniit arnanut sapaatip akunneranut imigassat 14-it sinnerlugit aamma angutitut imigassat 21-t sinnerlugit). Agguaqatigiissitsineq taanna sineriammi illoqarfinnut allanut naleqquttuuvoq. Pingaarnertut allaanerussutaavoq Maniitsumi arnat amerlanerit naammaannartumik imigassamik atuisuunerat (47%-iusut, akerlianik illoqarfinni allani 30%-iusut) kiisalu imigassamik annertuumik atuisut amerlaqqataannik ikinnerullutik.

Ukiuni 1970-2000 imigassamik eqquissuinnermi Naatsorsueqqissaartarfiup kisitsisaataasa takutippaat inuup ataatsip ukiumut 15 literi sinnerlugu aalakoornartuik imertaraa. Tamatuma inuiaqatigiit ajornanngitsumik qulaatiinnarsimanngikkai ilusiliaq 1-mi takuneqarsinnaavoq. Inuiaqatigiit misissuiffigineqarneranni peqataasut 1960-1980-p tungaanut inunngorsimasut akornanni, tassa ukiuni imigassartornerujussuup iluani meeraasimasut 20%-ii oqaluttuarput angerlarsimaffimminni amerlasuutigut imigassamik atorneqluisoqartoq, 60%-iilu oqaluttuarput amerlasuutigut imaluunniit ilaannikkooriarlutik imigassamik atorneqluineq misigineqarsimasoq. Esiut tamanna Kalaallit Nunaata sinnerani imigassamik ajornartorsiuteqarnermut allaanerussuteqanngilaq. Angerlarsimaffimmi imigassamik ajornartorsiuteqarnerup, kinguaassiutitigut innarliinerit, tarnikkut akornuteqarnerup kiisalu inersimasutut artorsaateqarnerup imminornissamillu eqqarsaateqarnerup akornanni ataqatigiilluartoqartoq paasissutissani takuneqarsinnaavoq (takussutissiaq 1). Kalaallit

Nunaat tamakkerlugu paasissutissanit takussutissiaq tunngaveqarpoq, Maniitsumittaaq pissuseq tamanna assinguvoq.



Ilusiliaq 1. Angerlarsimaffimmi imigassamik ajornartorsiuteqarneq. Maniitsumit peqataapput inersimasut 396-it.

Takussutissiaq 1. Angerlarsimaffimmi imigassamik ajornartorsiuteqarnermut atatillugu kinguaassiutitigut innarliisarnep tarnikkullu naalliuteqarnerup takussutissartai. Kalaallit Nunaat tamakkerlugu 2005-2009. N=1659-it kinguaassiutitigut innarlerneqartut; 2418-it tarnikkut naalliuteqartut; 2314-it imminornissamut pissusilersortut.

|                                           | Imigassamik ajornartorsiunnginneq | Ilaannikkut imigassamik ajornartorsiuteqarneq | Imigassamik ajornartorsiukulaneq | P      |
|-------------------------------------------|-----------------------------------|-----------------------------------------------|----------------------------------|--------|
| <b>Angutit</b>                            | %                                 | %                                             | %                                |        |
| Meeraanermi kinguaass. atornelugaaneq     | 6                                 | 9                                             | 24                               | <0,001 |
| Inuusuttuunermi kinguaass. atornelugaaneq | 3                                 | 5                                             | 4                                | n.s.   |
| Annilaanganeq                             | 21                                | 23                                            | 35                               | 0,002  |
| Nanertissimaneq                           | 18                                | 22                                            | 32                               | 0,002  |
| Imminornissamik eqqarsaateqarneq          | 10                                | 15                                            | 28                               | <0,001 |
| Imminoriaraluarneq                        | 8                                 | 12                                            | 21                               | <0,001 |
| <b>Arnat</b>                              |                                   |                                               |                                  |        |
| Meeraanermi kinguaass. atornelugaaneq     | 16                                | 28                                            | 37                               | <0,001 |
| Inuusuttuunermi kinguaass. atornelugaaneq | 9                                 | 17                                            | 27                               | <0,001 |
| Annilaanganeq                             | 35                                | 40                                            | 48                               | 0,005  |

|                                 |    |    |    |        |
|---------------------------------|----|----|----|--------|
| Nanertissimaneq                 | 31 | 39 | 44 | 0,001  |
| Imminornissamik eqqarsateqarneq | 14 | 20 | 38 | <0,001 |
| Imminoriaraluarneq              | 11 | 18 | 33 | <0,001 |

### Inuttut atukkatigut tunngaviusut

Sineriammi illoqarfinnut allanut naleqqiullugu Maniitsumi peqatigiilluarneq ataqatigiilluarnerlu annikinnerusumik illoqarfinni innuttaasut nalunaarutigivaat. Sineriammi illoqarfinni arnat 43%-iusunut sanilliullugu Maniitsumi arnat 33%-innaat isumaqarput illoqarfinni peqatigiilluarnermik misigissuseqartoqartoq ( $p=0,03$ ). Angutit akornanni taamatut isumaqarneq takussaangilaq. Peqataasut kiserliorlutik misigisimasut amerlassusaat Maniitsumi illoqarfiillu allat akornanni assigiinngissuteqanngilaq. Maniitsumi paasissutissanik katersinerup naggataata tungaani inuunermik tulluusimaarutiginninnermut apeqquutit ilaapput (*Inuunerit ataatsimut isigalugu qanoq nalilerusuppiuk?*), illoqarfinni pilersaarutaasumik ineriartortitseqqinnissamut atatillugu tamanna pingaarutilittut isigineqarpoq. 28%-it assut tulluusimaarput sulilu 59%-it tulluusimaarlutik, kisitsisilli illoqarfinnut allanut naleqqersuunneqarsinnaangillat.

### Tarnikkut peqqissuseq

Misissuinerimi tarnikkut peqqissuseq erseqqissarneqarpoq annilaangassuteqarneq (ernumaneq, annilaanganeq, eqqissisimannginneq, siooraneq) aamma nanertissimaneq (nanerteqqaneq, nikalluganeq, aliasuuteqarneq) pillugit apeqquuteqarnikkut, makku akissutissaralugit: Akornutaanngilaq; Akornutaalaarnikuuvoq; Assut akornutaasimavoq. Akissutit kingulliit marluk misissuseqqissaarnermi ataatsimut katinneqarput. Kitaani illoqarfinnut allanut sanilliullugu Maniitsumi angutit arnallu annertunerulaartumik annilaangassuteqarsimapput: Maniitsumi angutit 29% allanilu 19%. Maniitsumi arnat 39% allanilu 35%, assigiinngissutsilli kisitsisitigut qulakkiigaangillat. Angutit akornanni nanertissimasut amerlassusaat Maniitsup illoqarfiani illoqarfinnilu allani assigiippoq (21% aamma 10%), akerlianik arnat akornanni Maniitsumi ikinnerulaarput illoqarfinnut allanut sanilliullugit (29% aamma 38%;  $p=0,009$ ).

### Imminorneq, imminornissamut eqqarsarneq imminoriarnerlu

Imminornermik pissuteqartumik ukiut inuuffiusussat annaaneqartut Maniitsumi ikinnerulaarput illoqarfinnut allanut naleqqiullugu, tassa ukiumut inuit 1000-iugaangata 12-it aamma 15-it ( $p<0,0001$ ). Innuttaasut misissuiffigineqarneranni apeqquutigineqarput ukiuni kingullerni imaluunniit siornatigut imminornissamut eqqarsateqartoqavissimanersaq aamma imminoriartoqarsimanersaq. Ataatsimut isigalugit Maniitsumi imminorsinnaasutut pissusilersortut akulikinnerupput illoqarfinnut allanut naleqqiullugu, tassa inuunerup ilaani (imminorianngikkaluarlutik) imminornissamut eqqarsateqarsimasut 11%-iupput akerlianik 8%-iusut kiisalu imminoriarsimapput 14%-it akerlianik 8%-iusut ( $p=0,02$ ). Suiaassutsit immikkootinneqarneranni assigiinngissuseq taamaallaat arnani takuneqarsinnaavoq.

### Nakuuserneq aamma nakuusernissamik siorasaarineq

Peqataasut aperineqarput qaammatit aqqaneq marluk kingulliit iluanni imaluunniit siusinnerusukkut (inersimasutut) assigiinngitsutigut nakuuserfigineqarsimanersut imaluunniit nakuuserfigineqarnissamik pimoorullugu siorasaarneqarsimanersut. Maniitsup illoqarfianit peqataasut affangajaat (57%) inuunermik ilaanni nakuuserfigineqarsimapput imaluunniit sioorasaarneqarsimapput. Kitaani illoqarfinni allani (58%) aamma taama isikkoqarpoq, angutitut arnanullu tamanna aamma assigiippoq. Ukiut kingulliit kisiisa qiviassagaanni Maniitsup illoqarfiani 11%-it kiisalu illoqarfinni allani 13%-it nakuuserfigineqarsimapput imaluunniit nakuuserfigineqarnissamik sioorasaarneqarsimapput. Nakuusernerup isikkuanut tunngatillugu Maniitsup illoqarfiani imaluunniit Kitaani illoqarfinni allami najugaqarneq apeqquutaanngilaq. Maniitsup illoqarfiani aamma illoqarfinni allani amerlanerussuteqartut nalunaarutigivaat sioorasaarneqarsimallutik imaluunniit annikinnerusumik nakuuserfigineqarsimallutik, soorlu ajatsillutik, issuttuunneqarlutik imaluunniit assak atorlugu immannguaq annersinneqarsimallutik,



13%-illi soorlu qimeriaraluarneqarlutik imaluunniit savimmik aallaammilluunniit saassunneqarlutik sakkortuumik nakuuserfigineqarlutilluunniit siorasaarneqarsimapput.

#### Kinguaassiutitigut innarlerneqarneq

Peqataasut aperineqarput meeraatillutik (ukiut 13-t inorlugit), inuusuttuutillutik (ukiut 13-17) aamma inersimasuutillutik (ukiut 18 +) kinguaassiutitigut pinngitsaalineqarsimanersut imaluunniit arlaatigut pinngitsaaleriarfigineqarsimanersut. Maniitsup illoqarfianit peqataasut amerlanersaat illoqarfinnut allanut naleqqiullutik inuunermik ilaanni innarlerneqarsimapput (32% akerlianik 25%;  $p=0,03$ ). Ukioqatigiiaani inuusunnerusuni marluusuni assigiinngissuseq takoqqinneqarsinnaavoq; Maniitsup illoqarfianit peqataasut 22%-iisa meeraanermi innarlerneqarneq misigisimavaat, illoqarfinni allani 15%-it assersuutigalugit ( $p=0,02$ ), inuusuttuunermi 12%-it aamma 8%-it inersimasuunermilu 6%-it aamma 6%-it.

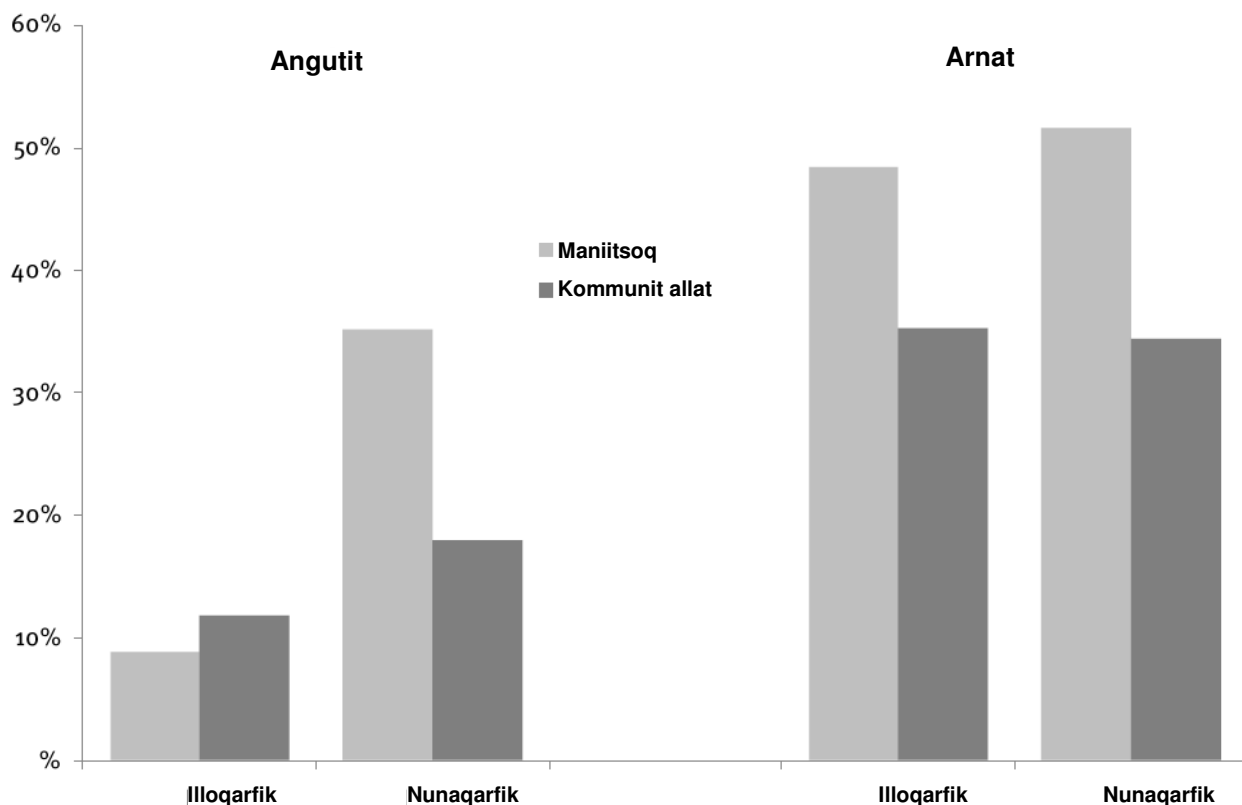
Arnat angutitut naleqqiullutik arlaleriarneroqalutik kinguaassiutitigut innarlerneqarsimapput. Maniitsup illoqarfiani arnat affangajaat (49%) inuunermik ilaanni innarlerneqarsimapput, akerlianik Kitaani illoqarfinni allani arnat (39%) pingajorarterutaat sinnilaarlugu taama pineqarsimasut ( $p=0,06$ ). Angutitut tunngatillugu Maniitsup illoqarfiani innarlerneqartut 14%-iupput, Kitaani illoqarfinni allani 9%-iusut, Maniitsumili taamatut amerlanerussuteqalaarnerat pissuteqarpoq ataani allassimasutut immikkut ittumik nunaqarfinni ajornartorsiuteqarneq.

#### Imminorneq aamma illoqarfimmi nunaqarfimmilu kinguaassiutitigut innarliineq

Imminornermut kinguaassiutitigullu innarliinermut tunngatillugu Maniitsumi immikkut ittumik nunaqarfinni ajornartorsiuteqarpoq. Taamaattumik illoqarfinni nunaqarfinnilu imminorneq aamma imminoriaraluarneq kiisalu meeqqat inuusuttullu meeraanerminnut atatillugu angerlarsimaffimmi kinguaassiutitigut innarlerneqartut pillugit ilassutitut misissueqqissaartoqarpoq. Imminornermik pissuteqartumik ukiut inuuffiusussat annaaneqarnerat qulaani allaaserineqartutut illoqarfinnut allanut naleqqiullugu Maniitsumi ikinnerupput, akerlianilli kitaani nunaqarfinnut allanut sanilliullugu (inuit 1000-iugaangata 30-t) Maniitsup nunaqarfiini amerlaneroqalutik (inuit 1000-iugaangata 53-it) ( $p=0,001$ ).

Maniitsumi illoqarfinnilu allani angutit inuunermik ilaanni imminoriaraluarsimasut amerlaqqatigiipput. Maniitsumi arnat illoqarfinnut allanut sanilliullugit amerlanerusut imminoriaraluarsimapput. Kiisalu Maniitsup kommuniata nunaqarfiini nunaqarfinnut allanut sanilliullutik angutit arnallu amerlanerit imminoriaraluarsimapput. Kisitsisilli annikipput, tassa kommunini aamma illoqarfinni/nunaqarfinni suaassutsit avikkaanni assigiinngissutsit kisitsisitigut malunnarpiannngillat.

Ilusiliaq 2 takutitsivoq, nukappiaqqanut innarliineq illoqarfinnut naleqqiullugu nunaqarfinni atugaanerusoq, pingaartumillu Maniitsup nunaqarfiini nukappiaqqanut innarliineq atugaakulanerusoq. Ilusiliattaq takutippaa, illoqarfinnut allanut sanilliullugu Maniitsumi nivarsiaqqanut innarliinerit amerlanerusut aamma kommunip nunaqarfiini takussaasoq.



Ilusiliaq 2. Meeraanermi angerlarsimaffimmi meeqqanut inuusuttunullu kinguaassiutitigut innarliinerit.

Meeraanermi inuusuttuunermilu kinguaassiutitigut innarlerneqarneq kiisalu kingusinnerusukkut imminoriaraluarneq imminnut attuumassuteqarluinnarput. Peqataasut innarlerneqarsimannngitsut 9%-ii nalunaarput imminoriaraluarsimallutik, aklerlianik innarliiffigineqarsimasut 37%-ii imminoriaraluarsimapput ( $p < 0,001$ ). Imminnut attuumassuteqarneq taanna ima sakkortutigivoq allaat suaassuseq, kommuni kiisalu illoqarfimmi nunaqarfimmiluunniit najugaqarneq isumaarulluinnarluni. Allatulluunniit oqaatigalugu, angutit arnallu akornanni, Maniitsup illoqarfiillu allat akornanni kiisalu illoqarfiit nunaqarfiillu akornanni imminoriaraluarnert assigiinngissutaat assigiinngitsutigut kinguaassiutitigut innarlerneqarnermik pissuteqartoq.

Nakuusertarneq kinguaassiutitigullu innarliisarneq pillugit paasissutissat politiit ukiumoortumik nalunaarusiaannit ilaatigut pissarsiarineqarput, tamannali takussutissat ilaminiinnannguaat. 2007-mi Maniitsup politeeqarfianut nakuusernerit 49-t nalunaarutigineqarput (Inuunermut timimullu pinerlunneq). Nunami tamarmi nalunaarutigineqartut 5,7%-iinut naleqquppoq, Maniitsup kommuniani innuttaasut Kalaallit Nunaanni innuttaasut tamarmiusut 6,3%-erivaat. Kinguaassiutitigut innarliinerit 24-t Maniitsumi politeeqarfimmut nalunaarutigineqarput (Arneriniarluni/anguseriniarluni pinerluttuliorneq aamma qanigivallaakkamut arnerineq/anguserineq). Nuna tamakkerlugu nalunaarutigineqartut tamarmiusut 5,1%-iinut naleqquppoq.

Ataatsimut katikkaanni paasinarpoq Maniitsoq illoqarfinnut allanut naleqqiullugu imigassap nakuusernerullu tungaatigut allaanerussuteqanngitsaq. Taamaakkaluartoq meeqqanut inuusuttunullu kinguaassiutitigut innarliisarnert amerlanerupput amerlanerusimallutilluunniit, nukappiaqqanut tunngatillugu nunaqarfinni, niviarsiaqqanulli tunngatillugu illoqarfinni nunaqarfinnilu, tamannalu tarnikkut peqqiilliornermik takutitsisarpoq.

## **Uummatip taqarsuatigut nappaatit sukkornerlu**

Uummatip taqarsuatigut nappaatit sukkornerlu ataavartumik nappaataapput annertuut, kalaallillu inooriaasaasa kitaamiorpalunneruleriartorneranni, pingaartumik nerisat timillu atorneqarnerat eqqarsaatigalugit, annertusiartuinnarnissaat naatsorsuutigisariaqarpoq. Tassani ataavartumik nappaatit inuppassuarnik eqquisut pineqarmata peqqinnissaqarfiup isumalluutaanik annertuumik eqquisussat, tassa maannakkut napparsimasunut neqeroorutaasut attatiinnarneqarnissaat imaluunniit annertusiartortinneqarnissaat kissaatigineqarpat. Ilaatigut aamma nappaateqarpoq aallarteqqaarnerminni ersiuteqarneq ajortunik, napparsimasorpassuit nappaatip suussusianik aalajangiiffigineqanngitsut tassani pineqarput, soorlu aap naqitsineranik qaffassissoortut, aap orsutaqarneranik qaffassissoortut aamma/imaluunniit sukkornermik nappaatillit pitsaaliuineramik iluaquteqarsinnaasut tassani pineqarlutik.

Kalaallit toqusarnerannut pissutaasunut nalunaarsuiffimmik misissueqqissaarnikkut aamma innuttaasut misissuiffigineqarnerani apersuinermit paasissutissanit, nakorsiartunik misissuinermit aaviinikkullu uummatip taqarsuatigut naappaatit sukkornerlu misissorneqarput. Maniitsup illoqarfiani naappaatit taakku, Nuuk kisiat pinnagu, sineriammi illoqarfinnut allanut assersuunneqarput.

### Toqusut amerlassusiisa misissuiffigeqqissaarnerat

Piffissami 2000-2006-mi uummatip taqarsuatigut nappaammik pissuteqartumik ukiut inuuffiusussat annaaneqartut katillugit amerlassusaat Maniitsumi ukiumut inuit 1000-iugaangata 13,5-iupput, illoqarfinni allani 9,1-iusut; assigiinngissuseq taanna kisitsisitigut qulakkiigaavoq ( $p=0,04$ ). Uummatip taqaatigut milittoorlutik toqusut ( $p=0,03$ ) aamma qaratsakkut milittoorlutik toqusut (apopleksi) ( $p<0,10$ ) amerlanerupput. Sukkornermik toqussuteqartut qaqutiguungaarmata inuiaqatigiinni taama ikitsigisuni assersuussisoqarsinnaanngilaq.

### Nappaateqalertarnerit misissuiffigeqqissaarneqarnerat

Sukkorneq aamma aap naqitsinerata qaffasinnera nappaataapput immikkoortut uummatip taqarsuatigut nappaatit ulorianartut takkunnissaannik ulorianartorsiortitsilersinnaasut, soorlu uummatikkut qaratsakkullu milittoortitsinermik. Takussutissiaq 2 takutitsivoq Maniitsumi kitaanilu illoqarfinni allani nappaatit taakku marluusut atugaanerannik. Naak Maniitsumi angutit akornanni sukkornermik nappaateqartarneq atugaavallaannginnerugaluartoq arnallu akornanni atugaanerugaluartoq assigiinngissuseq kisitsisitigut qulakkiigaanngilaq. Tassannga nappaateqalertut ikittuinnaat siumut ilisimaneqareerput. Sukkut paarnanit pisut sapinnginneqarnerata annikilliarternera, sukkornermik nappaateqalernissamut siullertut takutitsisoq, illoqarfinni assigusumik atugaakulavoq. Aap naqitsineranik qaffassissoorneq atugaasupilussuuvog, pingaartumik angutit akornanni, illoqarfiilli akornanni assigiinngissuteqanngilaq. Peqataasut aap naqitsineranik qaffasittoorlutik katsorsartittut illoqarfinnut allanut naleqqiullugu Maniitsumi amerlanerupput,, tamatuma takutippaa Maniitsumi taamatut napparsimasut isumagilluarneqarnerat.

Takussutissiaq 2. Maniitsumi Kitaanilu illoqarfinni allani (Nuuk pinnagu) sukkortut aammikkullu qaffasissoortut. Ukiui malillugit aaqqitaq. Kalaallit Nunaat 2005-2009. N.s=p>0,10. N tassaavoq peqataasut misissortittut amerlassusaat; ataasiakkaanut misissortissimanermut akissut amigaataapput.

|                                            | Maniitsoq<br>Angutit<br>% | Illoqarfiit allat<br>Angutit<br>% | P    | Maniitsoq<br>Arnat<br>% | Illoqarfiit allat<br>Arnat<br>% | P    |
|--------------------------------------------|---------------------------|-----------------------------------|------|-------------------------|---------------------------------|------|
|                                            | N=229                     | N=479                             |      | N=256                   | N=593                           |      |
| Sukkortut                                  | 8,4                       | 12,4                              | n.s. | 10,1                    | 6,6                             | 0,09 |
| -ilisimaneqareersut procentinngorlugit     | 20                        | 24                                | n.s. | 34                      | 25                              | n.s. |
| Sukkunik sapigaqarnerup annertusiarternera | 6,2                       | 5,9                               | n.s. | 12,0                    | 10,5                            | n.s. |
| Aap naqitsineranik qaffasittoorneq         |                           |                                   |      |                         |                                 |      |
| BT>140/90 im. Katsorsartittut              | 45                        | 45                                | n.s. | 28                      | 32                              | n.s. |
| - katsorsartittut procentinngorlugit       | 29                        | 18                                | 0,02 | 46                      | 32                              | 0,03 |

### Napparsimalersitsisinnaasut misissuiffeqqissaarneqarnerat

Pissusilersuutit arlallit uummatip taqarsuatigut nappaateqaleriartorsinnaaneq sunnertarpaat; tassani siullertut pineqarput nerisat, pujortartarneq, aalakoornartut kiisalu timi atorlugu sammisaqarneq. Nerisanut tunngatillugu pingaarteqarpoq, paarnanik naatitanillu kiisalu orsoqarpallaanngitsunik oqimaqqatigiissaarlugit nerisaqarnerup nappaateqalersinnaaneq annikillisittarmassuk. Ileqqusutut, imarmiunik nerisaqarnerup (puisi aamma arfeq) napparsimalersinnaaneq annikillisitsinnaavaa, tassani pissutaapput taakku orsuia n-3 fedtsyrer (aalisakka uuliai) akorimmassuk, akerlianilli aatsitassanik arrortinneqarsinnaanngitsunik akoqarneri pissutigalugit napparsimalersinnaaneq annertusarsinnaavaat; taamaattorli najukkami uumasut imarmiut nunamiutallu neqaat pisarineqartut neqinut avataanit tikisitanut (orsoq) sanilliullutik inuussutissaqarnerusutut nalinginnaasumik isigineqarput. Uummatip taqarsuatigut nappaateqalersinnaaneq pujortartarnerup annertusittarpaa, timili atorlugu sammisaqarnerup nappaateqalersinnaaneq annikillisittarlugu. Aalakoornartulimmut tunngatillugu imaappoq, inuit annikitsumik akuttoqatigiissaartumillu atuisut inunnut imigassamik atuinngilluinnartunut aamma inunnut atuinerusunut sanilliullutik uummatip taqarsuatigut nappaateqalersinnaanerat annikinneruvoq.

Pissusilersorneq nappaatip ingerlaneratigut ersiutaatigullu kiisalu timip sananeqaataasa allanngoriartorneratigut ersersinneqartarpoq, taakkununga ilaallutik oqimaappallaarneq, aap orsoqarnera kiisalu aap aatsitassanik arrortinneqarsinnaanngitsunik akoqarnera. Takussutissiaq 3 takutitsivoq pissusilersornikkut nappaataalersinnaasunik kiisalu takussutissiaq 4 takutitsilluni nappaatip ingerlanerani ersiutaanillu aamma timip sananeqaataanik pissuteqartumik nappaataalersinnaasunik.

Maniitsup illoqarfiillu allat akornanni assigiinngissutsit pineqartut annikitsunnguupput kisitsisitigullu qulakkiigaanatik. Nerisaqarnermut tunngatillugu Maniitsumi arnat amerlanerulaartut ullut tamaasa paarnartortarput. Maniitsumi illoqarfinnilu allani neqinik aalisakkanilluunniit nerisaqartartut amerlassusaat assigiinngissuteqanngillat; aatsigulli aatsitassanik arrortinneqarsinnaanngitsunik akoqartut Maniitsumi ikinnerupput. Tassani pingaarnertut pissutaagunarpoq illoqarfinni allani puisinik arfernillu nerisaqarnerusoqarnera, Maniitsumi tuttutornerusartut (aatsitassanik arrortinneqarsinnaanngitsunik akukitsuaqqat).

Pujortartartut procentinngorlugu assigiinngissuteqanngillat, Maniitsumili (47%) illoqarfinnut allanut (30%) naleqqiullugu arnat amerlanerit naammaannartumik aalakoornartulinnik imertarput. Erseqqissaassutigineqassaaq, imigassartortariaaseq naammattumik allaaserineqanngimmat (nalunaarusiami immikkoortoq siulianiittoq takuuk). Aammattaaq Maniitsumi arnat angutillu akornanni timi atorlugu sammisaqartartut ikinnerulaarput.

Takussutissiaq 4 takutitsivoq, nappaatip ingerlanerani ersiutaanillu aamma timip sananeqaataanik pissuteqartumik nappaateqalersinnaaneq Maniitsup illoqarfiillu allat akornanni assigiinngissuteqarpallaanngitsoq. Maniitsumi angutit oqimaappallaalaartut amerlanerupput, kisianni oqimaappallaartut ingasattumillu oqimaatsut (naakkaat) assigiinngissuteqaratik. HDL-kolesterol (aap orsua pitsaasoq uummatip taqarsuatigut nappaateqalersinnaanermik annikillisisartoq) Maniitsumut naleqqiullugu illoqarfinni allani annertuneruvoq, tassani pissutaagunarpoq Maniitsumi imarmiunik aamma n-3 fedtsyreer-inik (aalisakkap uuliai) atuisukinnerunera. Taamaattorli LDL-kolesterol aamma triglycerid (orsoq uummatip taqarsuatigut nappaateqalersitsisinnaasoq) Maniitsumi annikinneruvoq.

Ataatsimut katikkaanni paasinarpoq, sukkorneq aamma uummatip taqarsuatigut nappaatit kiisalu napparsimalersitsisinnaasut Maniitsumi kitaanilu illoqarfinni misissuiffiusuni allani assigiinngissutsit annikitsuaraanerat. Kalaallit Nunaat tamakkerlugu inuit ikippallaat ullut tamaasa paarnartortarlutillu naatitartortarput, amerlavallaat pujortartarput amerlavallaallu oqimaappallaarlutik. Maniitsumi inuiaqatigiit ineriartupiloornerisa uummatip taqarsuatigut nappaateqalersinnaaneq qummut ammuulluunniit sunnersinnaavaat.

Takussutissiaq 3. Pissusilersornermik pissuteqartumik Maniitsumi kitaanilu illoqarfinni allani (Nuuk pinnagu) uummatip taqarsuatigut nappaateqalersinnaaneq. Ukioqatigiiaat uuttortaatalugit. Kalaallit Nunaat 2005-2009. N.s=p>0,10. N peqataasut amerlassusaat: apeqqummut ataatsimut amerlanernulluunniit akissutissat ilaat amigaataapput.

|                                                                                 | Maniitsoq<br>Angutit<br>%<br>N=229 | Illoqarfiit allat<br>Angutit<br>%<br>N=479 | P    | Maniitsoq<br>Arnat<br>%<br>N=256 | Illoqarfiit allat<br>Arnat<br>%<br>N=593 | P    |
|---------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------|--------------------------------------------|------|----------------------------------|------------------------------------------|------|
| Ullut tamaasa paarnartorneq                                                     | 33                                 | 33                                         | n.s. | 58                               | 50                                       | 0,05 |
| Ullut tamaasa naatitartorneq                                                    | 29                                 | 33                                         | n.s. | 41                               | 41                                       | n.s. |
| Sap. akunneranut minnerpaamik marlori-arluni neqitorneq aalisagartornerluunniit | 73                                 | 78                                         | n.s. | 68                               | 71                                       | n.s. |
| Ullormut pujortarneq                                                            | 59                                 | 60                                         | n.s. | 62                               | 68                                       | n.s. |
| Naammaannartumik imigassartorneq*                                               | 35                                 | 35                                         | n.s. | 46                               | 35                                       | 0,01 |
| Timi atorlugu suliaqannginneq*                                                  | 26                                 | 20                                         | 0,09 | 26                               | 20                                       | 0,05 |

- ilanngussaq 1-mi nassuiaataa takuuk.

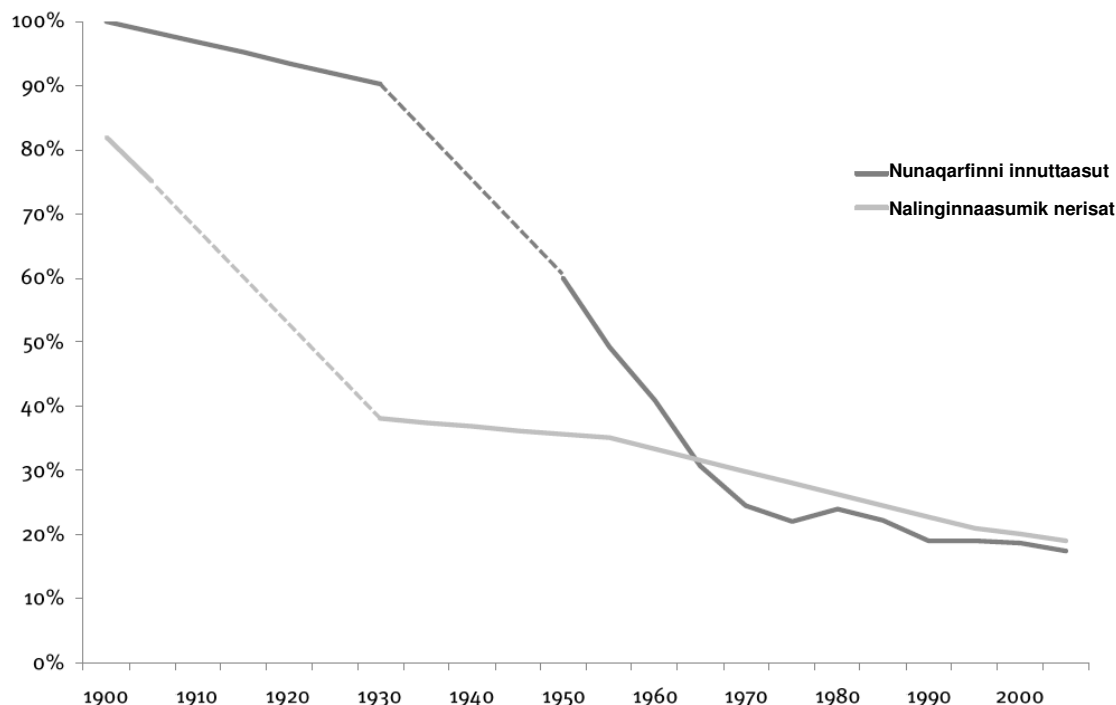
Takussutissiaq 4. Maniitsumi kitaanilu illoqarfinni allani (Nuuk pinnagu) nappaatit ingerlanerani ersiutaanillu aamma timip sananeqaataanik pissuteqartumik uummatip taqarsuatigut nappaateqalersinnaasut. Ukioqatigiiaat uuttortaatalugit. Kalaallit Nunaat 2005-2009. N.s.=p>0,10. N peqataasut amerlassusaat misissuinertallit; misissueqqissaarnermut ataatsimut arlalinnulluunniit akissutissat ilaat amigaataapput.

|                                                    | Maniitsoq<br>Angutit<br>N=221 | Illoqarfiit allat<br>Angutit<br>N=448 | P      | Maniitsoq<br>Arnat<br>N=256 | Illoqarfiit allat<br>Arnat<br>N=576 | P      |
|----------------------------------------------------|-------------------------------|---------------------------------------|--------|-----------------------------|-------------------------------------|--------|
| Oqimaappallaalaarneq (BMI 25-29,9)(%)              | 41                            | 31                                    | 0,008  | 31                          | 31                                  | n.s.   |
| Oqimaappallaarneq (BMI 30+)(%)                     | 23                            | 21                                    | n.s.   | 28                          | 26                                  | n.s.   |
| Ingasattumik oqimaanneq (M>102cm;K>88m)(%)         | 32                            | 29                                    | n.s.   | 59                          | 59                                  | n.s.   |
| HDL-kolesterol (mmol/L)                            | 1,36                          | 1,58                                  | <0,001 | 1,57                        | 1,73                                | <0,001 |
| LDL-kolesterol (mmol/L)                            | 3,40                          | 3,65                                  | 0,02   | 3,30                        | 3,68                                | <0,001 |
| Triglycerid (mmol/L)                               | 1,20                          | 1,27                                  | n.s.   | 1,10                        | 1,23                                | 0,005  |
| Aatsitassat arrortinneqarsinnaanngitsut (mikrog/L) | 17,2                          | 22,8                                  | 0,007  | 11,5                        | 16,3                                | <0,001 |

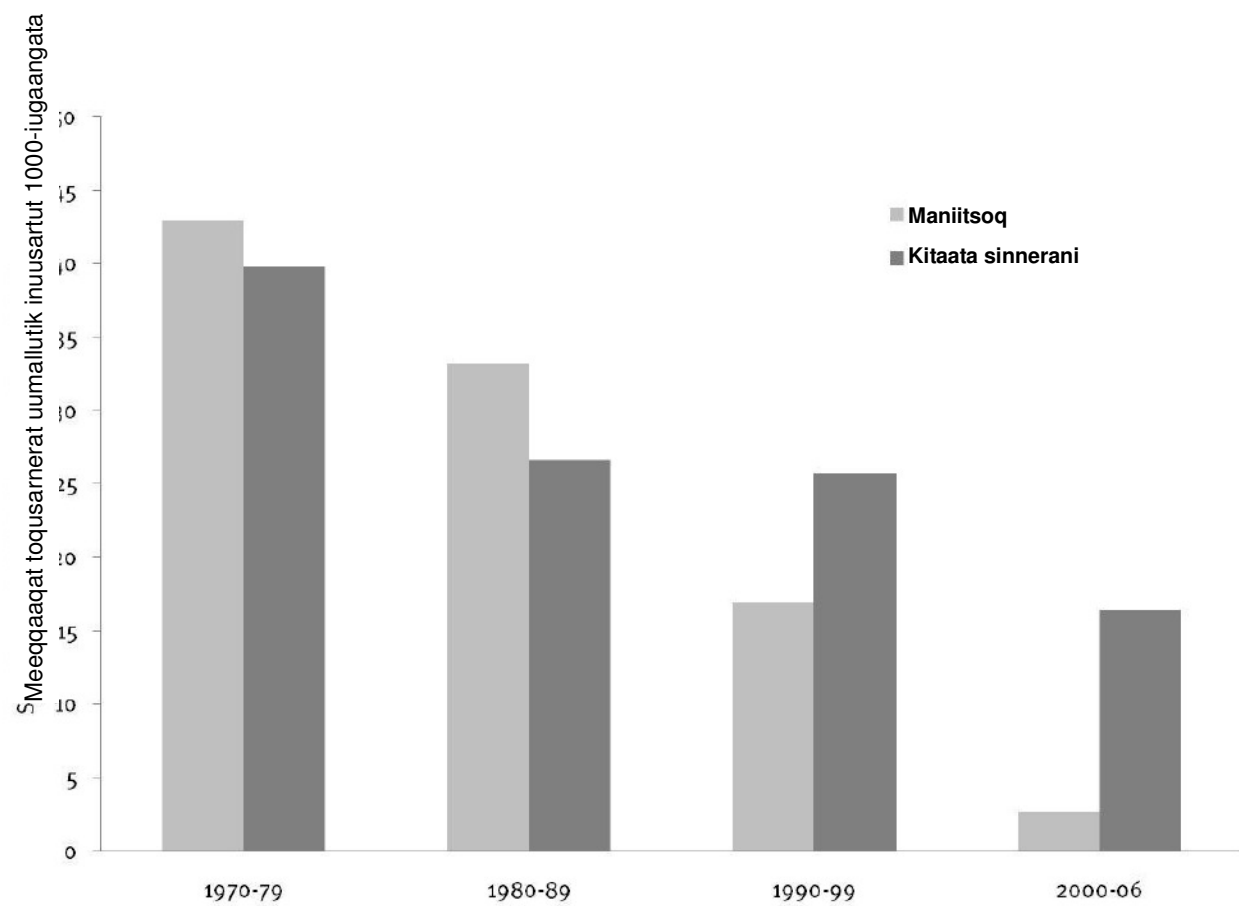
## Nappaalanerup siaruariartornera aamma siunissamut naatsorsuutit

Immikkoortoq una Kalaallit Nunaannut tamarmut tunngassuteqarpoq, ineriartornerulli isikkua aamma Maniitsumut atuuppoq. Ukiut 50-it kingulliit ingerlaneranni Kalaallit Nunaanni inuiaqatigiit annertuumik allannguuteqarsimapput, tassungalu atatillugu nappaatit nappaataalersinnaasullu allannguuteqangaatsiarsimallutik. Ilimanarpoq inuiaqatigiit nappaateqarnermilu pissutsit ukiuni aggersuni aamma allannguuteqassasut, tamannalu tunngavigalugu Alcoa pillugu suliniutit kingunerisaannik Maniitsumi allannguuteqartoqarsinnaasoq isiginiarneqassaaq. Kalaallit inuiaqatigiit ulapaarfiupput, Alcoalu pillugu suliniutit pissutigalugit Maniitsumi allannguutit inuiaqatigiit sinnerani allannguutinit allaanerussangatinneqarput. Ilusiliaq 3-p takutippaa qanoq innuttaasut nunaqarfinni najugaqartut, kiisalu ileqqusutut nerisarineqartartut ukioq 1900-miilli allannguuteqarnerannik, inuiaqatigiit sivisuumik ineriartornerat assersuutigalugu.

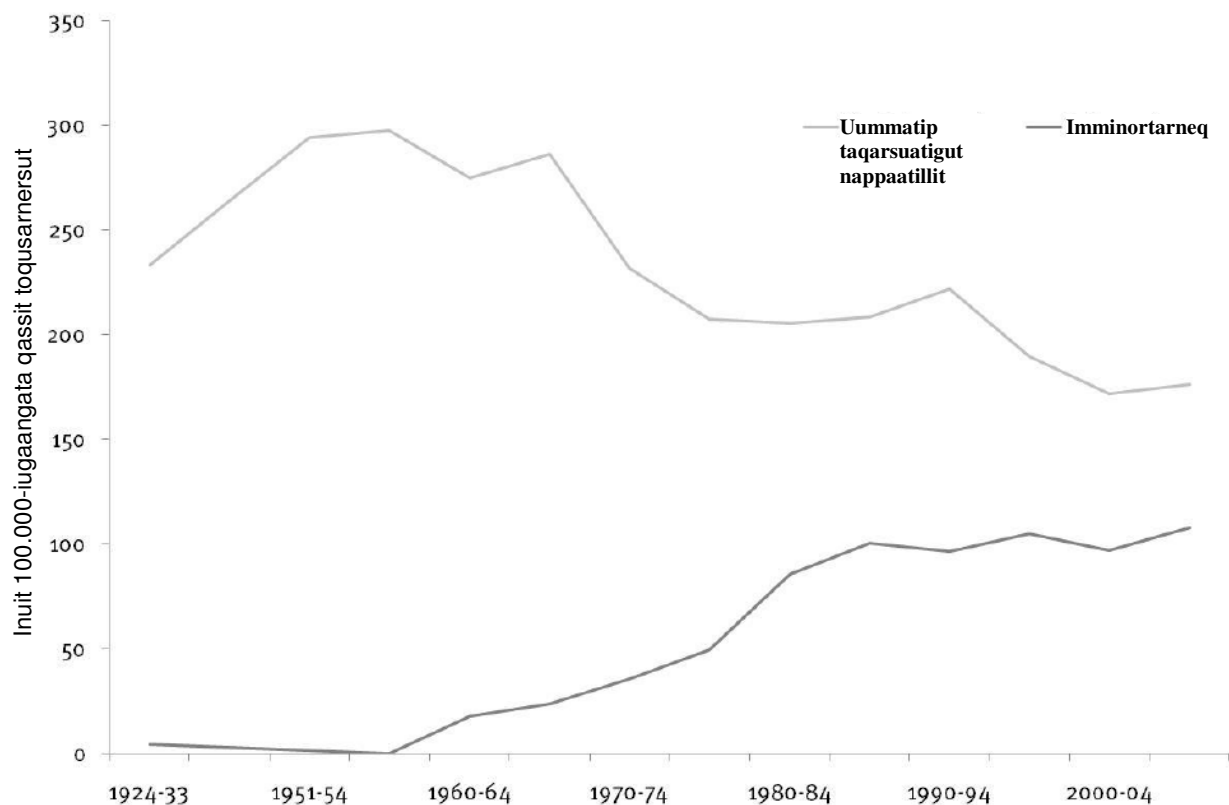
Toqusartut amerlassusaata 1930-miilli allannguuteqarnerat, tassa toqussutaasartut pillugit paasissutissat tutsuginartut siulliit pigineqalernerat, ersertitsivoq sakialluummik aamma nappaatinik tunillaassuuttunik toqussuteqartartut ikileriarsimanerannik, tamanna ullumimut suli taama ingerlavoq. 1960-imiilli kræftimik toqussuteqartartut amerliartuinnavissimapput, pingaartumik puatsigut kræfteqartut aamma imminortut, ajunaarnermilli pissuteqartumik toqusartut ikilisimapput. Tamanna aamma Maniitsumi takussaavoq. Meeraaqqat toqusarnerisa ikilisarneqarnissaat nalinginnaasumik peqqissuunissaq pillugu atajuartussatut anguniagaavoq. Meeraaqqat toqusarnerat ukiut 50-it sinnerlugit ingerlanerini Kalaallit Nunaanni ikiliartuaarusaarsimapput, tassa 1950-imi 100-t sinnerlugit toqusartut ullumikkut inunngortut 1000-iugaangata 15-it missaat toqusarput. 1970-ikkunni 80-ikkunnilu Maniitsumi meeraaqqat toqusartut Kitaanut (Nuuk pinnagu) naleqqiullugu amerlanerupput, 1990-ikkunniilli ikinnerungaatsiarsimallutik (ilusiliaq 4).



Ilusiliaq 3. Kalaallit Nunaanni ineriartornerup sivisuumik ingerlanerani takussutissaq, assersuutigalugit nerisat katinneranni innuttaasut nunaqarfinni najugaqartunit ileqqusutut nerisartarkat (nukissat procentinngorlugit).



Ilusiliaq 4. 1970-imit 2006-imut Maniitsumi Kitaatalu sinnerani meeraqqat toqusarnerat.



Ilusiliaq 5. 1924-mit 2006-imut Kalaallit Nunaanni uummatip taqarsuatigut napparsimallutik imminorlutillu toqusut amerlassusaat, ukioqatigiiaanut uuttuussaq.

#### Tarnikkut peqqissutsip, imminornerup aamma nakuusernerup ineriartornerat

1960-imit 1985-ip tungaanut iminnortartut amerliartuinnavissimapput, taamanikkulli allannguajaakannerlutik taamatut ingerlapput (ilusiliaq 5). Nunalli immikkoortuini annertuumik assigiinnngissuteqarpoq, tassa Nuummi imminortut amerlassusaat 1980-imi qaffasinnerpaavoq, kitaanili illoqarfinni allani 1985-imiilli allannguuteqarsimanatik, Tunumili suli amerliartorput. 1993-imit 2007-imut innuttaasunik misissuinermi imminornissaminnik eqqarsaateqavissut allannguuteqarsimanngillat, tarnikkulli ippigisallit, soorlu annilaangasut nanertissimasullu annertuumik amerleriarsimapput.

Ukiut kingulliit iluanni inuit nakuuserfigineqarsimasut imaluunniit ulorianarsinnaasumik sioorasaarneqartut 2007-imi amerlanerunngillat 1993-imut naleqqiullugu, innuttaasunilli misissuinermi kingullermi peqataasut amerlanerit inuunermik ilaanni nakuuserfigineqarsimapput imaluunniit kinguaassiutitigut innarlerfigineqarsimapput. Tamanna qularnanngitsumik tunngaveqarpoq, piffissami 1965-imit 1992-imut Kalaallit Nunaanni aalakoornartulinnik imerfiunerpaaffiani nakuusernerup angutaasernerullu atuutikulaarnerani peqataasut amerlanerit meeraasimanerat aamma inersimasunngoriartorsimanerat.

#### Uummatip taqarsuatigut nappaatit sukkornerullu ineriartornerat

Uummatip taqarsuatigut nappaateqarlutik toqusartut 1965-imiilli ikileriartuaarusaarsimapput, tassa ukiumut inuit 100.000-iugaangata 285-init 175-inut ikileriarsimapput (ilusiliaq 5). 1960-ikkut



aallartilaarneranni misissuinermit sukkortut ikittuaraasimapput (Kitaani inuit 30-t sinnerlugit ukiullit 0,4%-ii), 1999-imili innuttaasunik misissuinerup takutippaa, inersimasut 9,7%-ii sukkornermik nappaateqartut.

1993-imi 2007-imilu innuttaasunik misissuinerit naleqqersuunneqarnerisa takutippaat, uummatip taqarsuatigut nappaateqalersinnaanermut ulorianartorsiortitsisut amerlanerit suli ulorianarnerusup tungaanut ingerlasut. Tassani pineqarput aatsigut orsoqarpallaarneq (LDL-kolesterol), oqimaappallaarneq aamma aap naqitsineratigut qaffasissoorpallaarneq. Nerisarisatigut pitsaasunik ajortunillu allanngortoqarpoq: Amerlanerujartuinnartut paarnanik naatitanillu akuttunngitsumik nerisarput, akerlianillu ikiliartuinnartut kalaaliminernik aalisakkap uuliaanik iluaqutaaqisumik akulinnik nerisarput, kiisalu mamakujuttunik, nerisassanik kissariaannarnik sodavand-inillu iisqaartartut amerliartorlutik, pingaartumik inuusuttut akornanni. Innuttaasuni pujortartartut ikiliartorluarput, 1993-imi 82%-iusut 2007-mi 66%-iullutik. Timi atorlugu sammisaqartarneq pillugu 1993-mit kisitsisaatigineqanngilaq, 2007-mili inernerit takutippaat, inuusunnerit, illoqarfinni inuit ilinniarluarsimasut nunaqarfinni innuttaasunut sanilliullutik timitik atorlugit sammisaqartartut affaannaasut, tamatuma ersersippaa inuiaqatigiinni timi atorlugu sammisaqartarneq annikiliartortoq.

Tassa uummatip taqarsuatigut nappaateqarlutik toqusut ikiliartornerisa aamma nappaateqalersinnaanermut ulorianartorsiortitsisut amerliartornerisa akornanni imminnut ataqatigiinngitsoqarpoq. Tamanna ilaatigut pissuteqarsinnaavoq toqunermut pissutaasut nalunaarsorneqarnerisa eqqortuunnginnerinik, immaqalu ulorianartorsiortitsisut allanngoriartornerisa aamma toqusut amerlassusiisa allanngoriartornerisa kiisalu pitsaanerusumik nappaatit suussusianik aalajangiinerit katsorsaanerillu akornanni piffissaq sivisooq ingerlasarmat.

2009-2019-imut nappaataasartut toqusullu amerlassusiisa allanngoriartornissaannik naatsorsuutit  
Nakuusernerit, kinguaassiutitigut innarliinerit, imminornerit immaqalu tarnikkut ippigisaqarnerit ikiliartornerat takussagaluarpaput imigassamik atuinerup ajoqutai ikiliartortinneqartuuppata.

Ukiuni qulini aggersuni ilimanarpoq, uummatip taqarsuatigut nappaateqalernissamut ulorianartorsiortitsisut allaaserineqartut amerliartuinnassasut, tamanna isumaqarpoq uummatip taqarsuatigut nappaateqarnermik toqussuteqartartut ikiliartuleraluarnarat amerliartoqqilersinnaanerannik kinguneqarsinnaasoq.

Innuttaasunik annertunerusumik assigiinngissitsineq aqqutigalugu Maniitsumi inuiaqatigiit ineriartornerat sukkavallaarpat aalakoorartulinnik atuineq annertusisinnaavoq, tarnikkut ajornartorsiuteqarnerit imminornerillu amerlisinnaapput kiisalu nakuusernerit takussaanerulersinnaallutik. Aamma sukkornermik nappaateqalersinnaanermi uummatillu taqarsuatigut nappaateqalersinnaanermi ulorianartorsiortitsisut inuiaqatigiit ineriartornerat ajortup tungaanut sunnersinnaavaat, pingaartumik timi atorlugu sammisaqartarnerup annikiliartornerani kiisalu nerisarisartakkat allanngortinneranni. Taamaattorli aamma ilimanarpoq, inuiaqatigiit ineriartornerisa nassatarissagai suliffissaqartitsinerulerneq, aningaasatigut atukkat pitsaanerulernerat, ineqarniarnerup pitsaanerulernera, nioqqutissat amerlanerulernerat il.il., tamakku ineriartornerup ajortumik sunnerneqarneranut oqimaqqatigiissitsisinnaapput. Namminersorlutik Oqartussat aamma Qeqqata Kommunia periarfissaqarput pisussaaffeqarlutillu Maniitsumi peqqinnissatigut pissutsit ineriartornerat ajunngitsup tungaanut sunnersinnaallugu.

## **Naalisaaneq inerniliinerlu**

Alumiiniumik aatsitsiviliorniarnermi Maniitsumi peqqissutsip sunnerneqarsinnaaneranik eqqarsaasersuutit tunngavigalugit Maniitsumi innuttaasunik misssuisoqarpoq. Alumiiniumik aatsitsivissaq napparneqareerpat immikkut ittumik pitsaaliuilluni suliniuteqarnissami kiisalu innuttaasunik misissuinermik ataatsimik amerlanerusunilluunniit malitseqartitsinissami suliaasat

suussanersut tikkuartorneqarnissaat misissuinermit pingaarnertut siunertarineqarpoq. Maniitsumit kiisalu Kalaallit Nunaata sinneranit assersuutitut atugassaasut paasissutissat arlallit pigineqarput, paasissutissallu taakku tunngavigalugit *tarnikkut peqqissuseq, imminortarneq aamma nakuuserneq* kiisalu *uummatip taqarsuatigut nappaateqarneq sukkornerlu* ersarinnerusumik sammissallugit toqqarneqarput.

Inernerit takutippaat sammisani amerlanerit Maniitsumi Kitaanilu illoqarfinni allani (Nuuk pinnagu) assersuutitut atorneqartuni assigiinngissuteqarpallaartoqanngitsoq. Illoqarfinnulli allanut naleqqiullugu Maniitsumi toqusartut amerlassusaat annikinnerulaarpoq, namminerli peqqissutsimik naliliisarneq ajornerulluni. Kitaatali sinneranut sanilliullugu Maniitsumi meeqqanut inuusuttunullu kinguaassiutitigut innarliisarnerit amerlanerupput amerlanerusimallutilluunniit, tamatuma nassataanik tarnikkut peqqissuseq ajorneruvoq imminornissamillu pissusilersortoqarnerulluni. Tamanna illoqarfimmut sanilliullugu nunaqarfinni sulit atugaaneruvoq.

Misissueqqissaarnerit erseqqissarpaat, Kalaallit Nunaata sinnera assigalugu Maniitsumi pitsaaliuinermit suliniutissat pingaaruteqarlunnartuusut, Maniitsumili inuiaqatigiit annertuumik sukkasuumillu allanngoriartupiloornissaat eqqarsaatigalugu peqqinnanngitsumik pissusilernerup pitsaaliuiffigineqarnissaa sulit pingaarnertuvoq. Inuuneritta isumaqatigalugu suliniutigineqartariaqarput

- Aalakoorartulinnik atornerluineq
- Meeqqanik sumiginnaaneq
- Kinguaassiutitigut innarliisarnerit

Ilanngullugit isumagineqartariaqarput

- Innuttaasuni pujortartatut amerlassusiisa ikilisarneqarnissaat
- Paarnanik naatitanillu nerisaqarnerulernissaq kiisalu inuussutissanik sukkoqarpallaanik nerisassanillu kissariaannarnik atuinikinnerulernissaq aqqutigalugit nerisaqarnerup pitsaanerulersinneqarnissaa
- Nerisaqartarnermi timigissartarnermilu ileqqut pitsaanerulersinneqarneratigut oqimaappallaarnerup ajortup tungaanut ineriartornerata unitsinneqarnissaa.
- Nappaatit ataavartut ujjartorneqarnerat nakkutigineqarnerallu pitsaanerulersinniarlugu peqqinnissaqarfiup nukittorsarneqarnissaa.

### **Ilanngussaq 1. Suleriaaseq paasissutissallu**

Nuna tamakkerlugu 2005-2009-mi innuttaasunik misissuineq nuna tamakkerlugu 1993-1994-mi apersuilluni misissuinerup inerneranik ilalik kiisalu Kalaallit Nunaanni ukiuni 1968-2006 toqusut tamaasa ilanngullugit toqunermut pissutaasut pillugit misissueqqissaarnerit tunngavigalugit allakkiami peqqissuseq nappaalanerlu pillugit tuniluuttunik nappaateqarneq tunuliaqutaralugu allaaserisat suliarineqarpoq.

Maniitsumi 2007-mi marsiusoq innuttaasunik misissuineq ingerlanneqarpoq, Atammimmi Napasumilu 2007-mi septembariusoq 2009-milu januarimi-februarimi Maniitsumit peqataasut arlallit ilanngullugit. Innuttaasunik misissuinermit suleriaatsit allami erseqqissarlugit allaaserineqarput, uuma qupperneqarput ataani takuneqarsinnaapput. Illoqarfinni immikkut toqqakkat inersimasut aamma nunaqarfinni immikkut toqqakkat inersimasut tigulaariffigalugit misissuinermit peqataanissaannut neqeroorfigineqarput, apersuilluni, aaviilluni arlalinnillu misissuilluni, soorlu EKG ("atortorissaaruserluni uummatip tillerneranik misissuineq"), angissutsip, oqimaassutsip, siffiap qitiullu annertussusaannik, timip orsoqarneranik (timimi tamarmi) uuttortaanikkut kiisalu naakkut qungatsimilu taqarsuup tillernerata atortorissaaruserluni misissuisoqarneratigut misissuisoqarpoq (takussutissiaq B.1). Kalaallit akornanni Maniitsup illoqarfianit peqataapput 67%-it kitaanilu illoqarfinnit allanit 69%-it; Maniitsup nunaqarfiinit peqataapput 63%-it akerlianik

kitaani nunaqarfinnit allanit peqataallutik 71%-it. Danskinut tunngatillugu peqataasut procentiat annikippoq, Maniitsumi nunallu sinnerani (39%).

Maniitsoq pillugu paasissutissat amerlanersaat 2009-mi juunip 15-iani qarasaasiamut toqporlugit misissueqqissaarfingeqariaannangortinneqarput, sulili amigaataapput Ekg, Actiheart pillugit paasissutissat kiisalu aap akuanni aappalaartuniittuni aatsitassat arrortinneqarsinnaanngitsut, selen (pinngoqqaatit ilaat), orsoq, POP aamma isotop (pinngoqqaatit ilaat) pillugit laboratooriakkut misissueqqissaarnerit. Paasissutissat taakku 2009-p ingerlanerani ilanngutsinneqarnissaat naatsorsuutigineqarpoq, orsumut tunngatillugu kingusinnerusukku, tassani apeqqutaavoq laboratooriani pineqartuni misissueqqissaarnissamut piffissarititap allannangortinneqannginnissaa. Taamaallaat peqataasunut immikkut toqqakkanut POP aamma isotop-it allanngujaatsuunerat pillugit misissuiffigeqqissaarneqarput.

Illoqarfiit nunaqarfiillu innuttaasunik misissuinnermi peqataatinneqartut ukuupput: Upernavik nunaqarfiilu Kullorsuaq, Innaarsuit aamma Aappilattoq, Qasigiannugit, Aasiaat, Maniitsoq nunaqarfiilu Atammik aamma Napasoq, Nuuk, Narsaq aamma Qaqortoq nunaqarfiilu Eqalugaarsuit, Narsarmiit aamma Aappilattoq, kiisalu Tasiilaq nunaqarfiilu Tiniteqilaaq aamma Kuummiut. Takussutissiaq B.2 takutitsivoq peqataasut nunap immikkoortuinut agguataarneqarsimanerannik.

## Nassuiaatit

### Naammaannartumik imigassartortartut

Peqataasut, danskit peqqinnissatigut aqutsisoqarfiata innersuussutaat ataallugu aalakoornartulinnik imertartut, tassa angutitut sapaatip akunneranut 21-t ataallugit arnanullu sapaatip akunneranut 14-it ataallugit, ilutigalugulu ukiut kingulliit iluanni qaammammut ataasiaannarluni imigassartornermut sanilliullugu ataasiaannarlutik imigassat tallimat sinnerlugit imersimannngitsut. Imigassamik atuinertup naammaannartup taama nassuiarneqarnera naapertuilluartaavoq, tassami agguaqatigiissitsinnermi pinerillu tamaasa annertuumik atuisarnermik takutitsimmat.

Bjerregaard P, Dahl-Petersen IK (red.). 2005-2007 Kalaallit Nunaanni innuttaasunik misissuineq – inuuniarnermi atugarisat, inooriaaseq amma peqqissuseq. SIF-p Grønlandsskrifter nr. 18. Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet, 2009. Bjerregaard P. Inuit Health In Transition. Greenland survey 2005-2008. Population sample and survey methods. [http://www.si-folkesundhed.dk/upload/metoderapport\\_endelig.pdf](http://www.si-folkesundhed.dk/upload/metoderapport_endelig.pdf).

### Timi atorlugu sammisaqannginneq

Peqataasut 20%-ii timi atorlugu sivikinnerpaamik sammisaqartartut timi atorlugu sammisaqarneq ajortutut nassuiaatigineqarput. Apeqqutit akisassat (IPAQ) tunngavigalugit missiliuilluni anguniagaq pineqarpoq, timilu atorlugu sammisaqarnissamut innersuussutitut assersuunneqarsinnaanani.

Takussutissiaq B.1. Innuttaasunik misissuinnermi paasissutissat 2005-2009. Paasissutissat ataasiakkaat nunap immikkoortuini tamani takussaannngillat.

| Oqaloqatiginninnerit                                                             | Nakorsiaartitsinnermi uuttortaanerit                   |
|----------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|
| Inuttut atugarisat innuttaasullu amerlassusiisa tunngavimmikkut allanngorarnerat | Aap naqitsinera                                        |
| Alliartorneq oqaatsillu                                                          | Angissuseq, oqimaassuseq, qitip siffiallu angissusaat  |
| Inuttut atukkatigut tunngavigisat                                                | Timip angissusia orsoqarnerlu                          |
| Nerisassat (67 item FFQ nerisat annertussusaat)                                  | Atortorissaaruserluni naap misissorneqarnera           |
| Nalinginnaasumik peqqissuseq                                                     | EKG                                                    |
| Nappaat ippigisallu                                                              | Qungatsip taqarsuata tillerluna                        |
| Naartuneq milutsitsinerlu                                                        | Actiheart®, timi atorlugu sammisaqarnerup uuttortanera |

|                                                                                            |                                                                                               |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------|
| Nappaatit immikkut ittut: Sukkorneq, uummatikkut nappaatit, aap naqitsinerata qaffasinnera | Misissugassatut tigusat missoqqissaarneqarnerat (iisaqarani aaversinneq, isikkat kukii, qooq) |
| Timi atorlugu sammisaqarneq (Long IPAQ)                                                    | Nal.ak. marluk aap sukkuata uuttortarnera (glukose, insulin, C-peptid)                        |
| Pujortartarneq                                                                             | HbA1c                                                                                         |
| Peqqinnissaqarfik, pitsaaliuineq                                                           | Orsut (tamarmik- HDL-,LD-L,VLDL-kolesterol aamma triglycerid)                                 |
| Skemamik nammineq immersuineq                                                              | Aap akuisa aappalaartut ameraasaanni orsut                                                    |
| SF-12                                                                                      | Aatsitassat arrortinneqarsinnaangitsut (kviksølv)                                             |
| Timimik paasinninneq                                                                       | Selen                                                                                         |
| Ileqquusutut sammisartakkat                                                                | POP (PCB kongenere 14-it aamma toqunartut 11-t)                                               |
| Aningaasanoorneq                                                                           | Quumi manniit qaqortorta                                                                      |
| Imminorneq                                                                                 | Kukinni isotop-it allannguuitsut                                                              |
| Aalakoorartut                                                                              |                                                                                               |
| Hash                                                                                       |                                                                                               |
| Nakuuserneq innarliinerlu                                                                  |                                                                                               |

Takussutissiaq B.2. 2005-2009 Kalaallit Nunaanni innuttaasunik misissuinermit peqataasut nunap immikkoortuinut agguataarlugit

|                           | Oqaloqatiginninnerit | Misissuinerit |
|---------------------------|----------------------|---------------|
| Maniitsoq (illoqarfik)    | 485                  | 477           |
| Maniitsoq (nunaqarfiit)   | 114                  | 114           |
| Nuuk                      | 528                  | 446           |
| Kitaani illoqarfiit allat | 1072                 | 1024          |
| Kitaani nunaqarfiit allat | 417                  | 417           |
| Tunu                      | 335                  | 355           |
| Katillugit                | 2971                 | 2833          |

## Ilanngussaq 2. Sammisat sinneri

### Meeqqat inuusuttullu

1994-imiilli ukiut sisamakkuutaarlugit Kalaallit Nunaanni meeqqat atuartut oqaloqatigisarlugit misissuisoqartarpoq, HBSV-mik misissuinerit taaneqartartumik (Health Behaviour in School Children). 2006-imi HBSC-mik misissuisoqarnerani Maniitsumi atuarfik peqataanngilaq, atuarfiilli Maniitsup nunaqarfiiniittut peqataallutik. Taamaattumik Maniitsup illoqarfiani meeqqat inuusuttullu inuusaasiat peqqissusaallu kisitsisaatigineqanngillat, tassa uani misissuinermit atatillugu soqutiginarnerpaagaluartut.

### Utoqqaat

1990-imi inuit 65-inik ukiullit taakkulu sinnerlugit ukiullit Maniitsumi innuttaasut 3,3%-erivaat; kisitsisit taakku 2009-mi 8,3%-inut qaffassimapput, Naatsorsueqqissaartarfiullu innuttaasunik siumut allattuinerata takutippaa ukiuni qulini aggersuni utoqqaat amerleriaqqissasut. Innuttaasut tamarmiusut amerliartornerisa pisortatigoortumik aningaasartuuteqarfiit arlallit artukkersinnaavaat. Tassani pineqarput soraarnerussutisiaqarfiit peqqinnissaqarfillu. Utoqqaat siunissami qanoq peqqitsigissanersut napparsimatigissanersullu naluarput, mannali tikillugu ineriartornerup ilimanarsitippaa inuusaatsinik pissuteqartumik nappaatit ataavartut, soorlu

oqimaappallaarneq, sukkorneq aamma uummatip taqarsuatigut nappaatit, amerliartussasut. Peqqinnissaqarfiup unammillernartut annerusut allanngorsimasulli tikittussaassagunarpai. Innuttaasunik tamarmiusunik misissuineruttaaq takutippaa, utoqqaat akornanni angutit amerlanerulaarluartut, arnat tassaasut utoqqaanerulersartut. Taamaammat utoqqaat 70-inik taakkunanngalu amerlanerusunik ukiullit amerlanersaat arnaassapput. Peqqinnissatigut utoqqarnillu paaqqutarinninnermi suliassanut tamanna pingaaruteqarpoq.

## Kigutitigut peqqissuuneq

Kigutit putuinik nalunaarsueriaaseq (DMFS) atorlugu kigutitigut peqqissuuneq allaaserineqarsinnaavoq, tassani sammineqartarput putut tamarmiusut isikkuat, tassa putut takuneqarsinnaasut kingunerisinnaasaasalu katiterneqarnerat (ilaartukkat, putoqarneq pissutigalugu kigutaarsinnerit). Putut aamma qanoq ajortiginerat aallaavigalugu immikkoortinneqartarput, tassa immikkoortoq 1 tassaavoq putunik ersittunik soqanngitsoq ("putoqanngitsoq"), immikkoortoq 4 ajornerpaavoq. Takussutissiaq B.3 takutitsivoq 1987-imi 2007-imilu Maniitsumi nunamilu tamarmi putut amerlassusaannik. Kisitsisit 2007-imeersut killeqarput, tassa ukioq taanna nalunaarsuisimaneq killeqarmat. 2008 pillugu kisitsisit 2009-mi upernaap ingerlanerani piareereersimassangatinneqarput.

Takussutissiaq B.3. 1987-imi 2007-imilu 12-inik ukiullit putuisa kisitsisaatigineqarnerat

|                    | 1987      |                  | 2007      |                  |
|--------------------|-----------|------------------|-----------|------------------|
|                    | Maniitsoq | Kalaallit Nunaat | Maniitsoq | Kalaallit Nunaat |
| DMF-S              | 8,2       | 8,6              | 5,2       | 4,9              |
| Immikkoortoq 1     | 5,9       | 10,7             | 25,9      | 26,8             |
| Immikkoortut 3 + 4 | 52,6      | 39,3             | 37,0      | 43,0             |

Maniitsumi nunamilu tamarmi 1987-imiilli putoqartarneq malunnarluartumik pitsanngoriarsimavoq. Maniitsumi 1987-imi nunap agguaqatigiissinneqarneranut naleqqiullugu kigutiluffiunerungaatsiarsimavoq, maanna assigiinngissuteqarunnaarsimalluni. Kalaallit Nunaat pillugu Kigutigissaanermi putut pillugit pilersaarut 2008-mi januaarip aallaqqaataani atuutilersinneqarpoq, nunallu immikkoortuinit tamanit paasissutissat pitsaasut siunissami naatsorsuutigineqarput.